

УДК 911.53 (477.85/87)

Чаплінський П., Кібич А.Д.

Проблематика етнокультурного ландшафту Гуцульщини: риси, поділ, збереження

В статті розглянуті особливості етнокультурного ландшафту Гуцульщини – унікальне середовище особливого співіснування людини з дикою природою. Запропонований поділ етнокультурного ландшафту Гуцульщини на типи. Розкрита проблема збереження та шляхи відновлення та конструктивного перетворення етнокультурного ландшафту Гуцульщини. Ключові слова: етнокультурний ландшафт, Гуцульщина, етнотуризм.

Чаплинский П., Кибич А.Д. Проблематика этнокультурного ландшафта Гуцульщины: черты, типизация, сохранение. В статье рассмотрены особенности этнокультурного ландшафта Гуцульщины – уникальная среда сосуществования человека и дикой природы. Предложена типизация этнокультурного ландшафта Гуцульщины. Раскрыта проблема сохранения и пути возобновления и конструктивного изменения этнокультурного ландшафта Гуцульщины. Ключевые слова: этнокультурный ландшафт, Гуцульщина, этнотуризм.

Chaplinski P., Kibych A. Problematics of ethnocultural landscape of Huculshchyna: feature, typification, preservation. In article features of ethnocultural landscape of Huculshchyna – the unique environment of coexistence of the person and the wild nature are considered. Offered typification of ethnocultural landscape of Huculshchyna. Opened the problem of preservation and a way of renewal and constructive change of ethnocultural landscape of Hucukshchyna. **Key words:** an ethnocultural landscape, Huculshchyna, ethnotourism.

Вступ. В умовах прискороеного науково-технічного прогресу, активних господарських змін навколишнього середовища і процесів урбанізації збереження цінних природних та історико-культурних територіальних комплексів стає важливою умовою і запорукою їх збалансованого та ефективного соціально-економічного розвитку. Перспективність таких територій можлива завдяки розвитку різних видів туризму, зокрема етно- та екотуризму.

Сьогодні етнокультурний ландшафт Гуцульщини є унікальним не тільки в Україні, але й в світі. Тому його збереження важливе не тільки для самих гуцулів, а й для всієї людської цивілізації. Збереження таких територій є альтернативою глобалізаційним змінам довкілля і прикладом стійкого природокористування.

Вихідні дані і постановка завдання. В останні 20 років в світі особлива увага приділяється ландшафтам як особливому виду спадщини. В керівних документах ЮНЕСКО по застосуванню Конвенції про Всесвітню спадщину з'являється дефініція «культурний ландшафт» – результат спільної творчості людини і природи. У географічному сенсі культурний ландшафт – не просто результат співтворчості людини і природи, але також цілеспрямовано і доцільно сформований природно-культурний територіальний комплекс, який має структурну, морфологічну та функціональну цілісність і розвивається в конкретних фізико-географічних і культурно-історичних умовах [1].

В.Н. Колуцков виділяє етнологічно-географічний підхід до визначення культурного ландшафту і розглядає його як суму взаємодіючих підсистем, а саме природного ландшафту, систем розселення, господарства, спільноти, мови (особливо – топоніміки), духовної культури (головним чином фольклору). Базовими поняттями служать «природний ландшафт» і «етнос». Культурний ландшафт, таким чином, – це освоєний етносом (спільнотою) природний ландшафт. Поселенські і господарські системи, мова, духовна культура є атрибутами етносів (спільнот), але формуються в рамках можливостей, наданих природним ландшафтом. У результаті цього природні ландшафти наповнюються певним культурологічним змістом. Важливо, що поняття «культурний ландшафт» не обмежується матеріальними субстанціями, а включає в себе семантичний шар, створений етносами і фіксується у фольклорі та топоніміці. Основним досліджуваним типом культурного ландшафту при цьому є сільський, оскільки він найкращим чином відображає етнічні, національні аспекти взаємодії людини і природи [2].

Метою нашого дослідження виступає виявлення проблем збереження етнокультурного ландшафту Гуцульщини. До завдань належить також визначення можливих шляхів відновлення та конструктивного перетворення етнокультурного ландшафту Гуцульщини, які б якнайкраще сприяли збереженню самобутньої культури краю.

Виклад основного матеріалу. Ландшафтні умови мають певний вплив на формування не тільки матеріальної та духовної культури тієї спільноти, яка населяє ландшафт, але і на психофізичні риси її членів та колективну свідомість в цілому. Етнопсихологи вважають, що нащадки спільних предків, проживаючи у різних природних середовищах, через необхідність адаптуватися до них, стають неподібними між собою вже через кілька поколінь. А тому, гуцули, маючи спільні етнічні корені з рівнинними мешканцями Прикарпаття і Закарпаття, набули чимало особливостей, які зафіксувала їх неповторна культура [5].

Екологічний і культурний потенціал Гуцульщини на початку ХХІ століття

є цілком унікальним, адже гори залишаються середовищем особливого співіснування людини з дикою природою, а культура життєдіяльності горян зафіксована у їх традиціях, способі життя і світосприйнятті. Проте, в умовах глобалізації суспільно-економічних процесів, яка охопила вже майже весь цивілізований світ, етнічна культура має тенденцію до занепаду під впливом сучасних технологій, що може негативно позначитись як на еколого-економічному, так і на історико-культурному розвитку Гуцульщини. Водночас, практика і дослідження етносоціальної системи Гуцульщини підтверджують автохтонний характер господарювання українців-гуцулів на території Українських Карпат та існування властивих їм етносоціальних форм суспільного устрою, які базуються на високому рівні етноекولوгічної свідомості горян і залишаються важливими [3].

Самобутність Гуцульщини та її мешканців – гуцулів сформувалась в умовах територіальної відособленості. Як наслідок, тут збереглися давньоукраїнські національні традиції, матеріальна та духовна культура, тому у геокультурному просторі Карпат, України край яскраво виділяється оригінальним культурним ландшафтом. Гармонія традиційного укладу життя і природи, матеріального та духовного життя гуцулів на більшій території Гуцульщини вражає навіть у наш час, надаючи гуцульському культурному ландшафту неповторних рис.

Проте збереженість етнокультурного ландшафту не рівномірна в різних частинах Гуцульщини. Найбільш виражені зміни в західній частині – Рахівському районі Закарпатської області та Яремчанській міській раді Івано-Франківської області, де вже 100 років функціонує залізниця. Тут також спостерігається найбільша концентрація населених пунктів міського типу, значний розвиток промисловості і невиробничої сфери, значна частка мішаних шлюбів, що дає підставу вважати основні види життєдіяльності населення цієї частини Гуцульщини найбільш зміненими.

Гуцули Косівщини через інтеграційні зв'язки з жителями передгір'я (висока питома частка мішаних шлюбів 20-26 %) також зазнала значних змін в окремих видах життєдіяльності.

Через внутрішнє гірське положення надчеремоської частини Гуцульщини (Верховинський і Путильський район), такі риси їхньої самобутності, як традиційна структура господарювання, дисперсне розселення, замкненість шлюбів (90%), відсутність міст, сприяють збереженню тут властивого гуцулам етнокультурного середовища та, зокрема, етнокультурного ландшафту.

Важливою складовою етнокультурного ландшафту Гуцульщини є господарська діяльність гуцулів. Важко уявити собі краєвид Гуцульщини, а також господарство і культуру цього регіону, окремо від пасовищного господарства. Розведення овець і великої рогатої худоби, поєднане із літнім випасом тварин на гірських пасовищах, протягом багатьох століть було основним заняттям гуцулів й важливим джерелом доходу, а також призвело до значного перетворення гуцульського ландшафту. Зокрема, випалювання субальпійських заростей і лісів для розширення території випасання, а також заготівля деревини призвели в результаті до формування напівприродної рослинної смуги із широкими розлогими луками, що отримали назву полонини. Традиційне гуцульське пасовищне господарство – це, насамперед, випасання овець. Отари що нараховували 600-700 овець, не були рідкістю, а траплялися й такі що нараховували 1000 голів. Прості розрахунки дозволяють припустити, що в свій

час на Гуцульщині було понад 200 тис. овець. Зараз розвиток полонинного господарства знизився і в даний час поголів'я овець лише трохи перевищує 30 тис. голів. Проте і сьогодні ці показники найвищі у гірських ландшафтах Європи. Наприклад в Польських Татрах із створенням Національних парків випасають лише 1,5 тис. овець й кілька десятків голів худоби. Для порівняння, лише у західній частині Чорногори випасають біля 3 тис. овець, 1,3 тис. голів великої рогатої худоби [7]. Отже, існуюче полонинське господарство є найяскравішим проявом самобутнього етнокультурного ландшафту Гуцульщини.

Ще однією важливою складовою гуцульського культурного ландшафту є архітектура, а разом з нею просторовий вигляд гуцульського села, якому притаманний розсіяний тип забудови: розкинуті поодинокі садиби на значних відстанях між собою. На Гуцульщині до 70% господарств населеного пункту зосереджено в долині, поблизу ріки і основної дороги. У наш час поселення по днищах долини зазнали змін, у порівнянні з давньою, типовою для Гуцульщини забудовою. Зараз долини забудовані густо і хаотично й усе рідше можна побачити нові будинки із застосуванням традиційних форм, і навпаки, використовуються не властиві гуцульській архітектурі кольори, форми, масштаби. Значні негативні зміни виникли в етнокультурному ландшафті завдяки розвитку в краї туристичної індустрії і масовій розбудові туристичної інфраструктури в нетипових і часто неестетичних формах. Зокрема це проявляється в Західній Гуцульщині – Рахівському районі та Яремчанській міській раді. Заселення у вищих частинах гір також стало густішим, однак його усамітнене розташування, гніздово-присілкова форма й надалі є актуальною. Особливо привабливими у цьому плані виглядають присілки надчеремоських сіл, у Покутських горах, а також в районі Кривопілля. Зміна забудови проходить тут еволюційним способом. У формах нової архітектури часто дотримуються давніх гуцульських традицій. Протягом останнього часу спостерігається також поступове залишення людьми присілків, що розташовані високо в горах. Важкі умови життя й транспортного сполучення призвели до відпливу молоді «в долини» [8].

Сьогодні практично в кожному населеному пункті Гуцульщини є кілька житлових будинків, господарських і виробничих споруд, які можна вважати пам'ятками дерев'яної архітектури регіонального значення. Саме старовинних дерев'яних житлових будинків залишилося на Гуцульщині найбільше, але вони не мають відповідного заповідного статусу і недостатньо охороняються законами України. Тому необхідно здійснити державну реєстрацію всіх старовинних житлових будинків та інших споруд, які органічно зв'язані зі своїм гірським ландшафтом, місцевим населенням краю і мають особливу архітектурну цінність. Актуальною стає також проблема надання окремим сільським населеним пунктам Гуцульщини, які мають велику кількість пам'яток історії і культури, спеціального статусу регіональних історичних населених місць України. В кожному районі Гуцульщини є кілька сіл, що зберегли весь комплекс етнографічно й екологічно цінних об'єктів, є осередками добре збереженої матеріальної і духовної культури гуцулів. Такий статус покращить можливості збереження всього комплексу пам'яток народної дерев'яної архітектури.

На території Гуцульщини також знаходяться археологічні об'єкти; меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями; пам'ятники та пам'ятні місця, пов'язані з життям та творчістю діячів історії, культури; пам'ятники оборонного будівництва; сакральні споруди;

пам'ятки народної архітектури; громадські споруди; професійні художні промисли; народні художні промисли; пам'ятки матеріальної культури; пам'ятки фольклору. Обов'язковою умовою використання цих об'єктів має бути не завдання їм шкоди. Для цього має бути запроваджений моніторинг за станом збереження об'єктів історико-культурної спадщини [6].

Прогресуюча урбанізація, пропаганда міського способу життя та необдуманий розвиток туристичної бази змінюють архітектурні форми карпатських будівель. Вони сприяють уніфікації архітектурної інфраструктури, а також монокультурному напрямку в сільському та лісовому господарствах. Це стало причиною формування монотонних окультурених ландшафтів в Українських Карпатах. Отже існує загроза поширення монотонного географічного середовища, що небезпечно впливатиме на стан матеріальної та духовної етнокультури.

Сучасний стан етнокультурних ландшафтів Гуцульщини дозволяє виділити такі їх типи:

1. Етнокультурні ландшафти, виділені на підставі поєднання господарської діяльності і природних умов Карпат. Сюди належить, перш за все, полонинне вівчарство і скотарство, лісозаготівля і деревообробна промисловість.

2. Ландшафти, виділені на підставі поєднання природних умов, розселення та традицій побуту. Відносимо сюди житлову дерев'яну архітектуру типу хати-гражди та іншу в хуторах та селах Гуцульщини.

3. Ландшафти, виділені на підставі поєднання матеріальної і духовної культури. Прикладом може бути сакральна архітектура – хрещаті дерев'яні церкви Гуцульщини.

4. Сучасні ландшафти з елементами туристичної інфраструктури (готелі, туристичні комплекси та сучасні садиби сільського туризму).

Одним з перспективних шляхів для збереження етнокультурного ландшафту Гуцульщини є розвиток етнотуризму – подорожі з метою ознайомлення і пізнання певного етнокультурного середовища з його самобутніми особливостями: традиціями, промислами, побутом, культурою. Етнографічний туризм, на нашу думку, має бути нерозривно пов'язаний із завданнями екологічного туризму, щоб знайомство з гуцульською культурою відбувалося на основі взаємної вигоди, взаємоповаги та взаєморозуміння. Саме етнотуризм позитивно впливає на збереження етнокультурного ландшафту Гуцульщини. Завдяки етнотуризму відроджується матеріальна та духовна культура Гуцульщини – важлива складова етнокультурного ландшафту: відбувається відродження забутих промислів та ремесел, відроджуються традиції, обряди та звичаї. Такий позитивний вплив етнотуризму дозволяє місцевому населенню, а особливо молодому поколінню, не забувати свої традиції і додатково отримувати матеріальні вигоди [9].

Сьогодні для збереження етнокультурного ландшафту важливим є розвиток систем територій з особливим статусом охорони – природних та історико-культурних, особливо національних парків та музеїв-заповідників. В даний час на Гуцульщині існують реальні можливості щодо збереження етнокультурної спадщини на теренах природно-заповідного фонду (ПЗФ). Зокрема, С.М. Стойко пропонує для збереження етнокультурної спадщини включити в систему ПЗФ нову категорію «Етно-ландшафтний заказник». Етно-ландшафтні заказники рекомендується створювати навколо населених пунктів, в яких проживають етнічні спільноти, що відзначаються своєрідними

етнокультурними особливостями та властивою їм духовною та матеріальною культурою. Вони призначені для охорони природних і культурних ландшафтів, у яких сформувалися популяції етнічних груп, та сприятимуть збереженню їх етнокультурної спадщини [4]. На Гуцульщині доцільно створити етноландшафтні заказники навколо таких популярних населених пунктів як Космач, Красноїлля, Яворів, Кобилецька Поляна, Криворівня та ін.

Прикладом збереження етнокультурного ландшафту і цікавим об'єктом етнотуризму може бути створення скансену на базі реально існуючого гуцульського села Криворівня, де поруч з будинками, в яких мешкають місцеві селяни, збереглося багато пам'яток народної архітектури та культури (дерев'яна церква, хата-гражда, давня кузня, тощо), які в поєднанні з пам'ятками природи творять унікальний етнокультурний гуцульський ландшафт. Крім цього у селі збереглися багаті народні традиції, які підтримуються місцевими жителями. На базі старих (або побудованих у такому стилі) гуцульських хат та господарств потрібно створити місця для розміщення туристів. Перебуваючи в таких хатах, можна поринути в атмосферу гуцульського народного побуту. Тут можна спостерігати поєднання сільського та етнотуризму, які в багатьох випадках є нероздільними. В перспективі створення подібних скансенів, а разом з ними і збереження та відтворення етнокультурного ландшафту можливе і в інших гуцульських селах та хуторах.

Висновки. Культурний ландшафт – складне комплексне утворення не тільки з точки зору його внутрішнього складу, але і з точки зору управління ним, оскільки в його межах існують і взаємодіють різні суб'єкти права – користувачі, власники, власники земель, природних ресурсів, будівель та інших інженерних споруд, іншої нерухомості. Тому збереження основних цінностей культурного ландшафту безпосередньо пов'язане з урегулюванням взаємовідносин між усіма цими суб'єктами та залученням місцевого населення до роботи з підтримання функцій культурного ландшафту. Від збереження і цілісності культурного ландшафту з його ключовими атрибутами і компонентами нерідко залежить, чи буде віднесено ту чи іншу ділянку до культурної або природної спадщини.

Збереження етнографічних рис у сучасних умовах, як і пристосування гуцулів до нових суспільних реалій, є складною соціально-культурною проблемою цього регіону України.

Виділення чотирьох типів ландшафтів, характерних для Гуцульщини дозволяє диференційовано підійти до розгляду шляхів оптимізації придокористування в різних типах етнокультурного ландшафту і запропонувати заходи їх збереження.

Таким чином, для збереження та відтворення етнокультурного ландшафту Гуцульщини перш за все необхідно підвищити етнографічний потенціал території шляхом приведення до відповідного стану архітектурних та історико-культурних об'єктів рекреаційного середовища, поліпшення умов рекреаційної діяльності (сільський туризм, етнотуризм та ін.), удосконалення рекламно-інформаційної кампанії, упорядкування діючих та створення нових туристично-екскурсійних маршрутів, а саме етнокотуристичних [6]. Крім цього важливим є інтенсифікація діяльності діючих етнографічних центрів шляхом підтримки їх з боку держави та міжнародних структур, створення нових перспективних етнографічних центрів та умов для розвитку сільського й етнографічного туризму.

1. Веденин Ю.А. Культурный ландшафт как объект культурного и природного наследия. [Текст] / Веденин Ю.А., Кулешова М.Е. // Изв. РАН. Сер. геогр. – 2001. – № 1. – С. 7-14.
2. Калущков В.Н. Светлое Пинежье. Путешествие по краю [Текст] / Калущков В.Н.; Москва–Архангельск–Карпогоры: Эслан. – 2000. – 151 с.
3. Лаврук М.М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження) [Текст]: Монографія / Лаврук М.М. – Львів: Вид.центр ЛНУ ім.І.Франка, 2005. – 288 с.
4. Стойко С. Етнічні групи Карпат і роль заповідних територій у збереженні етнографічної та історико-культурної спадщини Гуцульського краю [Текст] / Стойко С., Крук Д. // Наукові записи ТДПУ. Серія: географія. – Тернопіль. – №1. – 2004. – с. 176-180.
5. Роль ландшафту в житті етносу [Текст]: Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя: Зб. наук. праць.-К., 1999. – с.155-158.
6. Юрчишин Г. Прийоми формування рекреаційного простору Гуцульщини з врахуванням етнографічних чинників [Текст] / Юрчишин Г., Вісник ХДАДМ. – 2007. – №8. – с. 153-158.
7. Czarnochora: przyroda i człowiek: [red. Troll M.].- Kraków: UJ.-2006.-240 s.- ISBN 978-83-88424-17-5.
8. Góry Huculszczyzny:[red. Wielocha A.].-Kraków:Oficyna Wydawnicza „Wierchy”.-2006.- 224 s.- ISBN 83-89819-46-58.
9. Kibycz A. Etnoturystyka na Huculszczyźnie – stan obecny i możliwości rozwoju [Текст] / Kibycz A., Parzych K.// Turystyka kulturowa.- 2010.- Numer 4.- ISSN 1689 – 4642.
10. Myga-Piątek U. Krajobraz kulturowy w badaniach geograficznych. [Текст] / Myga-Piątek U., Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec. - 2005. - T. IV.- s. 41-53.